Népi gyümölcsészet és szakszerű gyümölcsstermesztés Erdélyben

Nagy-Tóth Ferenc

Amateur and Professional Fruit Production in Transylvania – Agriculture and gardening was known by the Hungarians before the year 800. This was the era of the formation of words like eke, árpa, búza, kender, kömény, torma, kert, gyümölcs, som, alma, körte, dió, szőlő meaning plow, barley, wheat, caraway, horse radish, garden, fruit, apple, pear, nut, grape.

The settling of the Hungarians in the Carpathian Basin influenced the fruit production of the Hungarians especially due to the fact that they renounced to the nomad life and adopted Christianity. The forests, the sloping valleys and the catchments were used together for the production of fruit trees, and this was very benefic for their development, natural selection and reproduction too. The names of the settlements prove the importance of this occupation. Many settlements wear the names of fruits and fruit trees: e.g. almás (54), mogyorós (43), somos (40), körtés (30), diós (20), szilvás (20). These are proper names derived from nouns denoting fruits. (apple, peanut, cornel, pear, nut, plum). The clergy invited from abroad (later innate people but who attended school abroad) had a great impact on the development of the agriculture of a people who now had stable settlements. This was especially due to the cultivation of the gardens of the abbeys and churches. It is important the fact that we have written sources talking about grafting of wild trees thus making them fructify.

The final settlement and the Christian culture influenced the cultivation of the fruit trees using methods like planting and grafting.

This cultivation became even more professional because of the enthusiasm of Rákóczi György I (1593–1648) and his wife, Lórántffy Zsuzsanna (1600–1660), who invited skilled gardeners from abroad. The success is due also to the work of Lippai János (1606–1666), who has edited

a book about gardening and the cultivation of fruit trees. (Its title: *The Garden of Poson* vol. I–III.)

The joining of Hungary to the Habsburg Monarchy also had an important effect on the professional and amateur growing and cultivation of the fruit trees. The old and new landowners imported foreign trees without former research or specialized knowledge, many of which proved to be unable to develop because of the climate. The import of these trees slowed down the cultivation of species existing in Hungary and also their selection. The intellectually censored scientific literature chose very often as a topic the agriculture. The wars lead to the destruction of the gardens, and only in remote places had they the chance to survive. In these places the amateur cultivation flourished. The intermingling of the amateur cultivation's rules with those of the professional ones could lead towards a better research of the fruit trees species existing in Hungary only after the spread of specialized literature in Hungarian language. The comparative analysis of home species with those existing abroad funded a basis for scientific research and this flourished till the events of Trianon.

A gyümölcészet kialakulásának körülményei

A gyümölcészet, miként a növénytermesztés is, a gyűjtögetéssel kezdődött. A gyűjtögetés eleinte alkalmi volt, majd rendszeressé vált, hogy aztán a termesztés állandósulásával ismét időkéntivé legyen. E korszakos változásoknak megfelelően bővült a tájban élő ember növényismerete és változott a vidék őshonos és idegen eredetű haszonnövényeinek összetétele.

Erdélyben az ekés földművelés és a gyümölcstermesztés nyomait a rézkorból (Kr. e. 4. évezred) valószínűsítik. Anatóliából bevándorolt népek magukkal hozták az árpa és az alakor, valamint nyugat-ázsiai őshonos gyümölcs termesztését.¹ A nyugat-ázsiai és közel-keleti haszonnövények nagyobb mérvű Földközi-tengeri és európai elterjedése és meghonosodása a Római Birodalom kialakulásának köszönhető. Ennek hanyatlása után a termesztett gyümölcsök jelenléte a kolostorkertekben és a gyéren megmaradt népi kertekben folytatódott. Ezeknek a kerti növényeknek legteljesebb jegyzéke a Jámbor Lajos rendezetében, a *Capitulare de villis et cortis imperiali-*

¹ Rapaics R.: *A magyar gyümölcs*. Kir. Magyar Term. tud. Társulat, Budapest, 1940. Köpeczi B. (főszerk.): *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

busban (795) maradt meg. Ebben a jegyzékben 87 növény termesztése volt elrendelve, közöttük 7 almafajta, 3 körtefajta és még néhány cseresznye- és barackfajta van név szerint is megemlítve.²

A hazát kereső magyar népnek igen változatos környezeti térségeken megtelepedve ismernie kellett azon helyeknek a megélhetését biztosító természeti adottságait. Közben gyarapodott, csiszolódott az élővilágra vonatkozó ismerete. A Don és Kubán folyók völgyeibe, az Azovi-(Meotisz-)-tenger mellékére, a Kaukázus lejtőinek lombos-erdős sztyeppvidékére (Levédia) 800 körül megtelepült magyarság ismerte a földművelést. A magyarság Levédia-korabeli krónikása, Ibn Ruszta (Rásztek) feljegyzése szerint „alig lehet kétséges, hogy a magyarok a levédiai földeken szántottak és vetettek”³ Itt sajátította el a magyarság a fontosabb élelmisznőnövények és gyümölcsfák termesztését. Innen erednek (ótörök közvetítésű) neveik: alma, árpa, búza, dió, gyümölcs, kender, kökény, körte, mogoró, som, szőlő, torma.⁴

A népi gyümölcstér

A Kárpát-medencében hazát alapító magyarság természetismerete már megfelelően gazdag volt ahhoz, hogy az állandó lakhelyhez kötött szántóvető életmódot kibontakoztathassa. A virágporlemezések tanúsága szerint a honalapítás kori Kárpát-medence növénytermesztésre is kedvező szállásterületei meglehetősen korlátozottak voltak. „A Dunától keletre már puszta és emberi megszállás nyomait sem mutató hely volt”⁵ Erdélynek több mint háromnegyed részét összefüggő zárt erdőségek borították. Máramaros csaknem egész területét „nagy fekete erdő takarta”⁶ A folyóvizek dombos-lankás völgyeiben is gyakoriak voltak a ligeterdők és a mocsaras árterek, melyeken, az akkori eszközökkel, nem lehetett földet művelni.⁷

² Rapaics R.: *A magyarság virágai*. Kir. Magyar Term. tud. Társulat, Budapest, 1932.

³ Gaál L.: *A magyar növénytermesztés múltja*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.

⁴ Gombocz E.: *A magyar botanika története*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1936. Rapaics 1940: *i. m.* Róna-Tas A.: *A honfoglaló magyar nép*. Balassi Kiadó, Budapest, 1996.

⁵ Györffy Gy. – Zólyomi B.: *A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt*. Magyar Tudomány, 1996/8., 899–918.

⁶ Giurescu C. C.: *Despre istoria pădurii românești*. = Preda V. (sub. red.): *Pădurea și spațiile verzi în actualitate și perspectivă*. Lucrările Simpozionului din 19–20 decembrie 1975. Ed. Acad. R. S. România, Fil. Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 1977. 6–11.

⁷ Gaál: *i. m.*

A honalapítás előtti idők népeinek megművelt földterületei, gyümölcsös ligetei, ha esetleg léteztek volna, a népvándorlások, háborúskodások következtében, minden bizonnyal tönkrementek. Erdély azon területein, amelyek a Római Birodalomhoz tartoztak annak idején, szervezett gazdasági tevékenység lehetett. „Miután azonban a rómaiak visszavonulni kényszerültek e tájakról, minden visszasüllyedt a régi barbárságba. Még inkább vonatkozik ez a helyzet Dáciára, amelynek gyümölcsészetről, szőlészetről ebből a korból semmit sem tudni.”⁸

Az erdőségek, miként az árterek is, eleinte közös használatban voltak, s ennek megfelelően az ott élő haszonnövények, gyümölcsfák is. Ez a köztulajdon természetes volt, hiszen a település közössége gondozta; irtotta az erdőt s közben kiválogatta a hagyásfákat (gyümölcs- és makktermő), szabályozta a „fokok” megnyitásával és elzárásával a belvizeket.⁹ Ezekből a köztulajdonú területekből különültek el a faluközösségi közhasználatú előföldek („élések”): erdő, legelő, kaszáló, gyümölcsös, nádas, halászó-vizes területek. Ezek a közhasználatú birtokok segítették elő a *népi gyümölcsészet* kibontakozását, egészítették ki az ott lakó emberek élelmét. És megmaradtak köztulajdonban az úrbéri törvények bevezetéséig (1767).

A honalapítást követő Kárpát-medencei népi gyümölcsészet kibontakozásának kezdeteit és tájankénti elterjedtségét, valamint sajátosságait mindmáig a legmaradandóbban a helynevek tanúsítják. „Az egyes növényfajok, a növényzet szerepe a földrajzinév-adásban vallomás a régebbi növényföldrajzi állapotokról és az idők folyamán végbement változásról.”¹⁰ A magyar nyelvterület 20 000 településéből közelítőleg 1000-nek valamely növénynév az alapja, melyekben több mint száz növény neve fordul elő. Az alma neve 54, a mogoró 43, a som 40, a körte és a dió 30–20 település nevében maradt meg.¹¹ A településnevek mellett sok gyümölcsnevet őriztek meg a községek határai is (még a később elidegenült helységeken is): Gyümölcsény, Almásróna, Körtvény, Szőlőhegy, Somostető stb. A gyümölcsnevek gyakoriságát, tájbeli elterjedtségük mellett, nyilvánvalóan a gyümölcsök használati értéke is meghatározta. A som bár igen elterjedt és

⁸ Rapaics 1940: i. m.

⁹ Andrásfalvy B.: *Ártéri gazdálkodás Magyarországon*. História, 2004/4., 15–19., 2004/5. 19–20.

¹⁰ Péntek J.: *Népi nevek, népi hagyományok*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2003.

¹¹ Murádin L.: *Anyanyelvünk ösvényein*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1996.

írásosan a legelőször említett (1001-ből), mégis ritkábban szerepel a helységnevéadásban.

A helységneveket meghatározó gyümölcsök minden bizonnyal vadfajok, többnyire irtások, lecsapolás utáni megkímélt hagyásfák voltak. A kiválogatás, az ösztönös, népi nemesítés, a rendszeres gyűjtögetés és eközben adódott megfigyelések és tapasztalatok folyamányaként, az *oltogatásokkal* kezdődött. A gyümölcsfák oltás általi szaporítását régóta ismerte az ember. Már Hippokrátesz (Kr. e. 460–377) is említette. Plinius (23–79) *A természet története* című alapművében túlzottnak is tartotta: „nem is helyénvaló, hogy oltásokkal mindenfélét össze-vissza zavarjunk.” A Kárpát-medencében megtelepült magyarság körében sem lehetett ismeretlen. Az *olt* szó a magyar nyelv ugorkori öröksége. Származékai gyakoriak a középkori oklevelekben; egy 1278. évi feljegyzés említ „egy erdőt, melynek népiesen Olt-huan a neve” (*Unam silvam que vulgariter Olthuan nuncupatur*).¹²

Az oltások általi ösztönös kiválogatások, nemesítések eredményezték idővel a *tájfajtákat*. De az oltások mellett más tényezők is hozzájárultak a gyümölcsök emberi igények szerinti javításához. Az ősi növényzeti együttes kötöttségéből kiszabadított vadgyümölcsfa élettere kiterjedtebb, szabadabb lett, magvai termékenyebb talajba kerültek, elszaporodási esélye javult.

A rendszeresített gyümölcsgyűjtögetés és az ösztönös fajta kiválogatása évszázadokig folytatódott (a gyakori háborús zaklatások miatt bujdokolni készült nép körében). Még Apafi Mihály fejedelem korában (1661–1690) is kötelező volt. Pedig ekkor már létezett Lippai János (1606–1666) *Posoni Kert* (1664–1667) c. háromkötetes örökbecsű műve. A Rákóczi-szabad-ságharc leverése után a birtokviszonyok megváltoztatását követően a népi gyümölcstesztet a magánkertekben folytatódott, a mindinkább korszerűsödő és idegen kertészeti eljárásokat és előnyösebb értékesíthető fajtákat igénylő nagygazdaságokkal egyidejűleg. A kiegyezés (1867) utáni gazdasági fel-lendülés az idegen gyümölcsfajták termesztésének-terjedésének kedvezett. Ennek ellenére a népi gyümölcstesztet is eredményes maradt. A szenvedélyes oltogató és fajtagyűjtő („fajfa”-létrehozó), e kor Kárpát-medencei gyümölc-sfajtáinak legjobb ismerője (közel 500 fajtát írt le a *Gyümölcsteszteti Vázlatok* című négykötetes művében) volt Bereczki Máté (1824–1895) is, aki szerint „a gyümölcstenyésztés legszebb és legfontosabb teendője ... az ojtás”.

¹² Benkő L.: (főszerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I–III., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 1995.

A népi gyümölcsészet folytonosságát és cselekvő létezését jelen korunkban s az ősi gyümölcsök gyűjtése idején (1951–1956, 2001–2004) is tapasztalni lehetett Erdélyben. Bodokon az öreg tanító úgy szoktatta a falu népét a gyümölcsstermesztésre, hogy a határban minden vadfát beoltott. A megfogamzás után „megsúgta a titkot” egy célzatosan kiszemelt gazdának, hozzátéve, hogy ne mondja meg senkinek, nehogy az oltványt elvigyék; jól tudván, hogy az illető fogja elsajátítani. Ezzel a székely furfanggal rászoktatta és megszerettette faluja népével az ottani természeti feltételekhez jól alkalmazkodott gyümölcsfajták termesztését. Monóban a két világháború közti években egy elismert szakkertész tevékenykedett, aki a korszerű gyümölcsfajtaoltványokat terjesztette. A helybeli gazdák mégis szívesebben termesztették az „oltogató” gazdatársuk által megneemesített, maguk ültette vadcsemetékből serkent régi fajtájú oltványokat. Néhány évvel ezelőtt egyik szorgalmas gazda (Vicsi Mihály) Szilágycsehből hozott magának „Batur” almafa oltógallyakat, mivel az ottani almák szebbek az otthoniaknál. Gegezen a tiszteletes maga osztogatta a nemes fáiról metszett oltógallyakat, és oltogatta faluja gazdáinak vadcsemetéit.¹³ Énlaka igazgató-tanítója (Szávai Márton) megalapította az erdélyi ősi gyümölcsfajták csemetefa-gyűjteményét, oly eredményesen, hogy Angliába is eljutott a híre, gyümölcsstermesztők meglátogatták és oltványokat vittek tőle. Bálványosváralja 1886-ban elfogadott falutörvénye elrendelte egyéb gyümölcsstermesztési kötelezettségek mellett, hogy „minden ifjú legény köteles, mielőtt házasságra lépne, a gyümölcsészeti bizottságának hat darab saját kezűleg ojtott gyümölcsfát számba adni, és számadásakor azt is igazolni, hogy azokat ő maga saját kezűleg ojtotta”.¹⁴ Minden bizonnyal nagyon sok idegen eredetű gyümölcsfajta is széleskörűen elterjedt Erdély-szerte a népivé vált gyakorlati eljárással. Az idegenből behozott fajták gallyai helyben maradt vadcsemetékre kerülve lényegesen megváltoztak. Még neveikben is helyi tájfajtákká alakultak. Az amerikai eredetű Sárga, szép virágú alma citromalmával honosult s az őshonos Fejedelmi párishoz vált hasonlóvá.

Az erdélyi népi gyümölcsészetnek és kiválogatásnak, önkéntelen fajtanemesítésnek ez a hagyománnyá szilárdult (már-már pogány felfogásúvá hasonult) hosszadalmas folyamat a jellemzője.

¹³ Fülöp G-D.: *Feljegyzések Gegesi Kiss Józsefről*. Korunk (Kolozsvár), 1970/1. 156–157.

¹⁴ Egyed Á.: *Egy késői falutörvény. Bálványosváralja gyümölcsstermesztési szabályrendelete 1886-ból*. = *Erdélyi Református Naptár*, 2002.

A szakszerű gyümölcsstermesztés

A szakszerű, természettudományos ismereteket is érvényesítő gyümölcsstermesztés meghonosításában alapvető jelentősége volt a magyarság *keresztyén hitre térítésének*. Ez a kérlelhetetlen határozottsággal létrehozott, jövőbeni békeséges megmaradást feltételező életszemlélet döntően határozta meg a létfenntartó foglalkozások állandósulását és tökéletesedését, s általuk az értelmiségi érdeklődés és tevékenység biztató megalapozását is. „A keresztyén tanítás vallásgyakorlat tekintetében egyenlővé tette az embereket ... A papok nem varázslók, akik önkívületi állapotban, vagy állatok belsőiből jövendőnek; maguk is egyszerű emberek, tanácsokkal szolgálnak, tanítanak, sőt a földművelés és gyümölcsstermesztés legfontosabb csínja-bínjában is eligazítanak. A társadalmi felemelkedés lehetősége – ha egyházi pályát választott – bárki előtt megnyílt. Jobbágygyerekből is válhatott püspök”¹⁵ Szerte a Kárpát-medencében kolostorok, templomok épültek (Almás, Batur, Kaplony, Kolozs, Meszes, Szentjobb és még sok), számuk a 12. század végén meghaladta a 600-at. A keresztyéni életfelfogás létrehozásában és terjesztésében különösen a bencés és cisztercita rend monostorai jártak az élen.¹⁶ Az egyházi létesítmények szolgálatára rendelt (eleinte idegen, behívott) írástudó papság, a vallásos nevelés mellett, az újszerű, eredményesebb termelőmunka elsajátítását is szorgalmazta. A bencés apátoknak Szent István „ugyanolyan szerepet juttatott az ország megszervezési munkálataiban, mint kétszáz évvel előbb nyugaton a Karolingok (*Capitulare de villis*)”¹⁷

Az idegenből érkezett papság körébe, majd pedig helyébe fokozatosan a letelepedett és feltörekvő népes magyar (nemesi, köznépi) családok külföldön is tanult ifjaiból képzett egyházi vezetők kerültek.¹⁸ A nyugat-európai országok (Hollandia, Német-, Olaszország) egyetemlein tanuló magyar fiatalok (*peregrinusok*) száma 1520-ig elérte a 2060-at, a fejedelemség korában (1526–1667) pedig a 3000-et.¹⁹ Ezek a buzgó, hivatásra felkészült fiatalok nemcsak tudást, könyveket és tapasztalatokat hoztak haza, hanem még gyümölcsfaoltógallyakat is. Az egyházi és világi művelődés, nemkülönben

¹⁵ Nemeskürthy I.: *Mi magyarok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 95.

¹⁶ Gaál: *i. m.*

¹⁷ Rapaics 1932.: *i. m.*

¹⁸ Köpeczi: *i. m.*

¹⁹ Szabó M. – Tonk S.: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban. 1521–1700*. Közreadja a József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1992.

a mezőgazdálkodás és gyümölcsészet haladását tanúsítják a gyarapodó *írássos okmányok*. Ezekben egyre gyakoribbak a gyümölcsfajtanevek, amelyek minden bizonnyal korábbiak az őket megörökítő okiratoknál. A „körtvélyfa” említése 1055-től való, de már 1145-ből ismeretes az „apró körtvély”, 1258-ból a „sár (Sárga) körtvély”, 1275-ből a „veres körtvély”, 1287-ből a „telelő körtvély”, 1304-ből a „kalamár körtvély”, 1314-ből a „keserű körtvély”, 1317-ből a „cukor körtvély”, 1326-ból az „árpávalérő körtvély”. Az almafajták közül legkorábban, 1296-ból említett „veres alma”, majd 1345-ből a „telelő alma”.

A természetismeretek és ezek keretében a szakszerű gyümölcsészet haladásának eredményeit is az időnként megjelenő és ma is számon tartott írások összegezték. Közülük is kiemelkedő Melius Juhász Péter (1531–1572) *Herbariuma* (Kolozsvár, 1578), amely szakavatott méltatója szerint: „A hittek és meggyőződések harcában született befejezetlen munka, elindítója egy folyamatnak – a magyar természettudományos, orvosi, botanikai, gyógyszerészeti műnyelv, néprajzi adatok nyomtatásában való rögzítésének ... A mezőgazdaságtudomány részére az első *kertészeti*, állatorvosi, táplálék-, fűszer-, és takarmánynövény, és növényvédelmi kézikönyv.”²⁰ A könyvben ismertetett növényfajok száma 1236, akkori népi neveik száma 2000 körüli, többségük jelenleg is ismert és használt. Természettudományos igényénél és jellegénél fogva a termesztett gyümölcsfajok és fajták („Bolondító alma”, „Leán ceczü alma”) csekély számban említettek Melius Juhász Péter könyvében. A korabeli kerti gyümölcsfák (som, „bis”, „monyaró”, dió, alma, „zedery”, „körtve”, cseresznye, meggy, szilva, tengeri barack, „mondola”, barack) leírása megtalálható viszont a Beythe István (1532–1612) közreműködésével készült Clusius C. (1520–1609) *Pannónia növényei* (Antverpia, 1584) c. munkájában. Kertészeti-gyümölcsészeti vonatkozásban jelentősebb Szikszai Fabricius Balázs (1530–1576) *Szójegyzéke* (1590), melyben a fajtanevvel is említett „körtvélyek” („Telelő”, „Árpával érő”, „Muskotály”, „Piros”, „Hosszú szárú”, „Leves”, „Mézes körtvély”) és almák („Eleve érő”, „Telelő”, „Apró piros”, „Mohos”, „Kerekded”, „Lean ceczü”, „Mag nélkül való” stb.) száma megközelíti a félszázat (46). Szikszai 1558–1576 között Kolozsváron is tanított, kortársa volt Melius Juhásznak. Bizonyosra vehető, hogy *Szójegyzéke* itt is ismert fajtaneveket is tartalmaz. Az általa megörökített gyümölcsfajtanevek szinte mindennek ma is létezik.

²⁰ Szabó A.: *Bevezető Meliusz Juhász Péter Herbariumához*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.

A szakszerű kertészet és gyümölcészet erdélyi megalapozásának és kiterjesztésének legkiemelkedőbb cselekvője Lorántffy Zsuzsanna (1600–1666) és ő általa fejedelmi férje, I. Rákóczi György (1630–1642). A múltat megszépítő eltelt évek tükrében tevékenységük olyannak tűnik, mintha Erdélyt saját kertjüknek tekintették volna. A fejedelem gazdasági ügyekhez való szigora annak a felismerésnek tulajdonítható „hogyan Erdély mindenkor fejedelme elsősorban saját családi vagyonára, magánhatalmára támaszkodva tudja megtartani Erdélyt ... A fejedelemasszony megosztott minden gondot elfoglalt férje-urával. Kiterjedt figyelme a gazdaságokra, a vallási kérdésekre, az iskolaügyre éppúgy, mint férjének”²¹ Szakszerű kertészeti igényüket tanúsítja, hogy az új vetemény-, virágos gyümölcsfajták megszerzésének sürgetése mellett, az idegen, képzett kertészek alkalmazását tartották alapvetőnek. A kolozsvári történelmi levéltárban található adatok szerint (Jakó Zsigmond, Kovács András és Kiss András szíves közlése) 1632 és 1648 között 26 kertész érkezett Erdélybe (még bécsieket is sikerült alkalmazni). Ezek érkezéséről gyakran történik említés leveleikben: „Urunk önagsága hozatott Magyarorsághból ... 2 kertészt ...” (1634); „Érkessék két szekér német felleségestől, gyermekestől V. E. N. hosszatta kertessenek...” (1541); „Érkezének Trinczenből két szekéren négy új keresztyén kertészek feleségestől, gyermekestől ...” (1642). Ez időben említette Csiki Mihály, a fejedelem gazdasági felügyelője a Pónyik (Pojenics) almát. A sárospataki birtokon volt „Gombos-, Mandulás-, Mogyorós-, Lugas-, Virágos-, Hagymás-, Sáfrányos-, Gyümölcsös-, Oltványos- és Vadaskert”. A kertek legtöbbjében természetesen volt szőlő is.²²

A kertészek nemcsak szakismereteiket hozták magukkal, hanem értékesnek vélt haszonnövényfajaikat is. A fejedelem egy 1639. február 27-én kelt levelének utóiratában emlékeztette megbízottját, hogy ne felejtse el megküldeni: „Asszonyunk ő nga számára minemű vörös körtvély jó oltvány ágakat, kik nyárod szaka egy más után szokott meg érni ... Sárospatakon »ighen szép körtveljek« voltak, melyeket megettek a darazsak”. Nyilván jó minőségűek lehettek. Számon tartott gyümölcsöskertek voltak az Erdélyi-mezőség több településén levő majorok mellett is. Jövedelmező kertészke-dés folyt Fogarason és a hozzátartozó uradalmakon is.

²¹ Asztalos M.: *Bevezetés*. = Makkai I. (szerk.): *Erdély öröksége*. V. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

²² Nagy-Tóth F. – Fodorpatoki L.: *Tündérkertész. Lorántffy Zsuzsanna kertészeti jelentősége*. = Tamás Edit (szerk.): *Erdély és Patak fejedelemasszonya, Lorántffy Zsuzsanna*. II. A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek. 41. Sárospatak, 2000. 123–140.

Örök vesztesége a magyar mezőgazdasági szakirodalomnak, hogy a felhalmozódott gazdag tapasztalat és ismeretanyag írásos összefoglalása elmaradt.

Elhivatott szakírója volt viszont a pozsonyi érseki kertnek Lippai János (1606–1666) tudós pap személyében. Virágkorát ez a kert is Lorántffy Zsuzsanna idejében érte el. A kert területét még Oláh Miklós (1387–1437) szerezte meg. Utódai ugyancsak kertbarátok voltak. Közülük Pázmány Péter (1570–1637) is, aki bár szívesen, de keveset kertészkedett. A gyümölcsfákat viszont jól ismerhette, mert még a prédikációiba is beleszötte, ily módon: „A vad körtvélyből bergamottot vagy kármán körtvélyt nem aszal”. A pozsonyi érseki kert Lippay György (1600–1667) korában volt fejlődésének virágában. Korabeli látogatója, a szász-weimari herceg azt írta volt: „Néhány táblában (pomaria) hatalmas alma- és körtefák állanak, nagyon különböző és ritka fajták. Barna- és ezüstsínű muskotály almák is.”²³

Az érsek idejekorán gondoskodott eleven alkotása megörökítéséről. Testvéröccsét, Lippai Jánost készítette fel, és bízta meg a kert leírásával. Neki köszönhető, hogy „az Nemes Magyar Nemzet közönséges hasznára” írott *Posoni Kert* három kötete (*Virágos Kert*, *Veteményes Kert*, *Gyümölcsös Kert*) nyomtatásban megjelent. A mű mindmáig a magyar kertészet kincsestára; mind tudományos, mind pedig „istenes szándékból: az Magyar Kertészeknek oktatásokra, hogy az Hazánk fiai is, a’ kik a’ gyönyörűséges, és hasznos mesterséget nem-tudják, megtanullják. Ne legyenek a’ Magyarok is olly alávalók, hogyha csak közép-szerű kertészt kívánnak-is, más idegen országokbul kell-hozatniok nagy-költséggel; hanem inkább nem-restelvén az munkát, csak ennek az Könyvnek oktatása által-is az Kertességben, ha fellyül nem-haladgyák-is más nemzetségeket: legalább ne engedgyenek nekik”.

Lippai János összesen száz – 23 alma, 26 körte, 6 cseresznye, 4 meggy, 10 szilva, 6 őszibarack, 4 kajszibarack, 4 egres, 3 ribiszke – gyümölcsfaját írt le. Nem törekedett kimerítő fajtaismertetésre, mert jól tudta, hogy „az almáknak külömb külömbféle nemét és nevét mind leírni, majd hasznatalannak és lehetetlennek ítélem ... A’ körtvélyeknek mind külömbségek, mind nevek majd több, hogy-nem az almáknak”. Szakmai jól tájékozottságának bizonyossága, hogy amit maga nem látott és meg nem tapasztalt, azt fenntartások nélkül nem fogadta el: „én ez mellett le nem teszem hitemet.” Bizton állítható, hogy könyve európai színvonalú szakirodalmi mű volt, és

²³ Rapaics 1940: i. m.

természetesen meghatározó jelentőségű a Kárpátmedence gyümölcsészete.

Lippai János *Posoni Kertjéhez* és Lorántffy Zsuzsanna kertészeti buzgalmához viszonyítva Benedek Enyedi Sándor *Kerti dolgok* leírása (Kolozsvár, 1669) szerényebb ugyan, mindazonáltal tanúbizonysága lehet a fejedelemiség korában, Erdélyben ígéretesen kibontakozott gyümölcsészeti és mezőgazdálkodási tevékenységnek.²⁴

A sárospataki és pozsonyi kertészeti fellendülés hatására kibontakozott gyümölcsészet haladását meggátolták a bekövetkezett kedvezőtlen történelmi változások. Apafi Mihály fejedelem halála (1681), a Lipót *Diploma* (1690) érvényesítése, a Rákóczi-szabadságharc kitörése (1703), majd leverése (1711) után Erdély hosszú időre elveszítette önállóságát. Ezek a válságos történelmi események mélységesen megváltoztatták Erdély gazdasági és társadalmi szerkezetét. „A török kiűzése, majd a Rákóczi-szabadságharc elbukása után az ország a legszörnyűbb pusztulás képét mutatta ... Főleg a magyarlakta részek (Alföld, Dunántúl keleti fele, Erdélyben a Mezőség pusztultak el.”²⁵ „Amiolt a németek ott vannak [Bonchidán] a gyümölcsfákat vagdalták... A majorháznak, istállóknak, pajtáknak és gyümölcsöskertnek hasonlóképpen csak a helyei voltak, és még a gyümölcsfák is csak imitt-amott voltak...”²⁶ A kastélypark csak fél évszázad múltán (1750) újhódott meg.²⁷

Az ősi gyökerű (autochton) gyümölcsészet is visszaesett és inkább csak félreeső, pusztító hadak által nem járható tájak népi kertjeiben folytatódott. Egy Erdőszentgyörgyre vonatkozó 1743. évi okirat tanúsága lehet ennek a lappangva továbbélésnek: „Gyümölcskertben: alma: vajas, muskotálj, mosolygó, páris, cigány, tángyér, apró, piros, fojtós, árpával érő, zsib, fehér, gyakor ágú, édes, brassai, zöld; körtvéj: méz, kerek vagy sárga, téli, muskotáj, sós, elein érő és vackor; szilva: besztercei, husos. lószemű; diófa; szőlő: közönséges bor, muskotáj, kövér, piros, fehér, tök, járdovány, fekete, leány.”²⁸

A birtokosság (a hatalom által betelepített idegen és az annak behódolt régi) külföldről igyekezett beszerezni még a gyümölcsfákat is, bár a

²⁴ Cseke P.: *A magyar nyelvű mezőgazdasági irodalom Romániában (1919–1989)*. = Farkas Z. (szerk.): *Adalékok: az EGE-EMGE-RMGE 150 éves történetéhez*. Erdélyi Gazda Kiadó, Torda, 2004. 213–226.

²⁵ Bárczi G.: *A magyar nyelv életrajza*. Custos Kiadó, Budapest, 1996.

²⁶ Wesselényi I.: *Sanyarú világ*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.

²⁷ Rapaics 1940: i. m.

²⁸ Jakó Zs.: *Erdőszentgyörgy*. = MNMUZ. Rhédey lvt. (Szíves közlés).

szakszerű gyümölcsészet hazai feltételei megvoltak. Apáczai Csere János (1625–1659) *Magyar Encyclopaedia* (1653), valamint Lippai János (1606–1666) *Posoni Kert* (1664–1667) c. műveinek adataiból és Lorántffy Zsuzsanna (1600–1660) munkásságából kitűnik, hogy az árutermelést is kielégítő gyümölcsészet alapjai, a csemetekert (faiskolák) kezdetei itthon is léteztek. Ezek kifejlesztése helyett a birtokosság külföldről vásárolta a gyümölcsfoltványokat. (Tömeges szaporításra a karthauzi barátok [Franciaország] 1675-ben létesítettek jól jövedelmező csemetekertet.) Természetesen még ezúton is csak évtizedek múltán lehetett eredményekről értesülni (miként az a bonchidai pusztítások helyreállításának fél évszázados időtartamából is megbecsülhető). Nem kétséges, hogy annyi idő múltán már több felújított gyümölcsös is lehetett Erdély-szerte. Írásos emléke azonban kevésnek maradt. Híres volt Bánffy Pál gyümölcsöse, melyet ekképpen ismertettek: „Esmértető könyve méltóságos L. B. Losonci Bánffy Pál úr ő nagysága által külső országokból is megszerzett s a nagycégi és hosszúaszói Erzsébet kertjeiben is található gyümölcsfáknak. Városi Szolga Mihály, a nevezett jószág-inspektora számára írta Orbán Péter az 1812-ik esztendőben.” E két gyümölcsösben 149 alma-, 108 körte-, 41 szilva-, 32 cseresznye-, 31 meggy-, 6 őszibarack- és 20 angol egresfajta létezett. Közülük csak 33 volt hazai gyümölcsfajta, mint pl. a Páris alma, a Pónyik alma, a Sóvári alma, a Török muskotályalma, a Nyári borízú alma, a Lőrincz körte, a Zelenka körte.²⁹ Elismeréssel írt e gyümölcsösről három évtized múltán az Erdély gyümölcsészetét felmérő Nagy Ferenc is: „Az erdélyi rendszeres gyümölcskertek között, mint a’ többek’ koronája... a Kolozs megyében kebeleztet nagy cégi kert, melyet n. b. Bánffy Pál tudományos ismerettel, nagy gondnal és költséggel a’ mezőség szívében nevelt fel.”³⁰ Ekkor már Erdély más tájain is létesültek nyugat-európai mintájú, de hazai hagyományokat is felélesztő gyümölcskertek. „Torda vármegyében Abafáján, b. Bornemissza József és Pál, Sárpatakon gr. Teleki Lajos uraknál keressétek a nemes fajú gyümölcsöt. Gr. Telekinél főleg sok alma és különféle terem; 15 év előtt több mint 80 fajt lehetett Sárpatakon találni ... Gr. Kemény József közelebből épen Párisból hozatott 4–6 éves oltványokat, melyeknek némelyike gerendi csinos kertében már termésbe is indult.”³¹

²⁹ Rapaics 1940: i. m.

³⁰ Nagy F. (szerk.): *Mentor. Erdélyi népkönyv közhasznú ismeretek tára a' honi szorgalom, 's értelmesebb előmozdítására. Előszó 1–5.; Adatok a' honi gyümölcsfajta- és szőlőműveléséről.* Tilsch és Fia tulajdona. Kolozsváratt, 1842. 57–67.

³¹ Nagy F.: (kiadása): *Értesítés és még valami a Kolozsvárt 1852. December napjaiban tartott*

Tudományosan megalapozott és társadalmilag intézményesített gyümölcsészet

Néhány gyümölcsstermő év tapasztalata kétségtelenné tette, hogy a külföldről betelepített fajták jó része az erdélyi környezetben nem volt képes kifejteni a nemesítés folyamán szerzett tulajdonságait. „A nyugati országokból már minden kertészet, minden faiskola megrakodott kiválónak mondott fajtákkal ... A fajták élettani tulajdonságait [azonban] nem ismerték.”³² A nem várt tapasztalat, amely az alaposabb szakirodalmi tanulmányozást is serkentette, jótékonyan hatott a Kárpát-medencei gyümölcsészet megújulására. E felismerésből eredő kezdeményezés talán legfontosabb eredménye a hazai *csemetekertek* (faiskolák) létrehozása. Jól tanúsítja ezt a hosszadalmas és költséges kísérletezést Tessedik Sámuel (1742–1820) tevékenysége, aki sokévi munka után tapasztalta (1779), hogy „mivel az idegenből hozott fák nem akartak tenyészni, elkezdtem magról nevelni eper-, alma-, körte-, szilva-, meggy- és galagonyafákat, s ez a kísérletem olyan jól sikerült, hogy már 15 000 fát neveltem magról ... Belföldi [fa]iskolák nélkül nem fejlődhet magasra a magyarországi gyümölcsstermesztés.”³³

A tudományosan is megalapozott gyümölcsészet elismert művelője, „Erdély legkiválóbb gyümölcsésze e korban”³⁴ a kései peregrinus, Bodor Pál (1773–1828). Jénai (1795) és göttingai (1796–1797) tanulmányai, majd bécsi gyakorlati tapasztalatai után tért vissza Kolozsvárra (szülővárosába), ahol házsongárdi gyümölcsös kertjében létesített eladásra is szaporító csemetekertet. „El-adó válogatott gyümölcsfa oltványok laistroma” (1812. szept. 1.): 34 alma- (külföldi és hazai), 22 körtvély-, 8 cseresznye-, 3 meggy-, 3 szilva-, 2 barackfajta, naspolya és szeder [eper] oltványfélét ajánlott megvételre. Vele egy időben volt csemetekertje Kolozsváron Cseh Jánosnak (1815), majd még másoknak is. Létesítésük mind gyakoribbá vált, s a 19. század végén Erdély-szerte államilag is kötelezővé tették. Egy 1892. évi kimutatás szerint Kolozsvárt 9 ha-nyi területen 23 947 oltott csemete és 60 000 vad-csemete létezett; Fogarason 12 ha-on 67 000 oltott csemete; Lugoson 17 ha-on 70 000 oltott csemete és 100 000 vad csemete volt gondozásában. Egy 1894. évi törvénycikk a csemetekertek termesztendő gyümölcsfajtaikat is

gyümölcs-kiállításáról. Kolozsvárt a rom. cath. Lyceum betüivel, 1853.

³² Rapaics 1940: i. m.

³³ Rapaics 1940: i. m.

³⁴ Rapaics 1940: i. m.

előírja, melyek között már sok az ősi eredetű („Batul alma”, „Sóvári alma”, „Sikulai alma”; „Motyó körte”, „Erdei vajonc körte”; „Besztercei szilva”; „Zilahi korai kajszibarack”).³⁵

A kisebb települések csemetekertjei rendelkezésszerűen általában a tanítókra voltak bízva. Ez az intézkedés igen kedvezően hatott mind a szakemberre, mind pedig a népi gyümölcstermelésre. A falusi tanító szakmailag is (többé-kevésbé) tájékozott volt, és jól ismerte a falu népét, tudatában volt óvakodásának a hatósági intézkedések és ajánlások iránt. Mint oltogató ember természetesen jó meggyőződéssel ajánlotta a helyi, ősi előnyös fajtákat, de a behozottaktól sem idegenkedett alaptalanul. Ügybuzgalmával, szakmai tájékozottságával megkedveltette közösségével az értelmes gyümölcstermesztést. Gegesen Kiss József „nemes fáiról egész életében ingyen osztogatta az oltógallyakat ... A falvakban elment igen gyakran ő maga a székely gazdákhöz, saját kezével nemesítette fáikat”.³⁶ Rugonfalva tanítója, Albert András arra szólította fel Kobátfalva és más falvak tanítóit, hogy keljenek versenyre „kinek van szebb faiskolája, több gyümölcsfája, gyümölcsfajtája”. Énlaka tanítója, Szávai Márton ősi fajtákból létesített csemetekertet.

A csemetekertek kialakulását és használatát a gyümölcstermesztés határvonalának tekintették; „vele bezárul a régi familiáris ... gyümölcs gazdálkodás nálunk is, és megkezdődik az üzleti gyümölcstermesztés”.³⁷ Az árutermeléses gyümölcstermesztés vonatkozásában, ez valóban döntő változást jelentett. Ám a családi, önellátó, népi gyümölcstermesztés nem szűnt meg, sőt inkább fejlődött a természeti és gazdasági előnyöknek köszönhetően. Bizonyossága ennek a haladásnak az időközben önkéntelen (spontán) kiválogatással keletkezett sok helyi gyümölcsfajta és változat. A családi, önfejlődésű gyümölcstermesztés végzetes csapását az államosítás jelentette Erdélyben is.

A Habsburg-önkényuralom korlátai között a természettudományok művelése tűnt a legalkalmasabb értelmiségi tevékenységnek. Ez az eszmei irányultság a bécsi kormány szándékainak is megfelelt, mivel politikamentesnek ítélte azt. Ily módon, bár „nem szorosan a felvilágosodás (1711–1830) jellemzője, de most annak lényeges erősítője volt a természettudományok fejlesztése”.³⁸ A történészek által haladásnak minősített felvilágosodás Erdélyben nem lehetett egyértelmű. Előnyös volt a szászok részére, kedvező a

³⁵ Somogyi K. (gyűjt.): *Szilágyi vármegye Szabályrendeletei és Közérdekű határozatai*. Zilah, Nyom. Seres Samu Könyvnyomdájában, 1907.

³⁶ Fülöp: *i. m.*

³⁷ Rapaics 1940: *i. m.*

³⁸ Köpeczi: *i. m.*

románság terjeszkedésére (jelentős birtokadományok, határőrezredek szervezése, iskolák és művelődési intézmények létesítése, népességnövekedés; 1700–1761 között 250 000-ről 547 000-re), a magyarság számára viszont sok vonatkozásban hátrányos, korlátozó volt. Az önkényesen elrendelt intézkedések közül a legfájdalmasabb az anyanyelv korlátozása volt. Márpedig: „Valamennyi erdélyi értelmiségi nemzedék a kor adta lehetőségek keretén belül kifejezésre juttatta azt a szilárd eltökéltséget, hogy ragaszkodik a tudományok egészének magyar nyelven való műveléséhez, és a feltárt tudományos igazság anyanyelven való terjesztéséhez.”³⁹ A megkülönböztető (diszkriminatív) kormányzati körülmények helyezték előtérbe a természettudományok művelését a 18. századi erdélyi magyarság körében.

Az anyanyelvű tudományművelés legkiemelkedőbb teljesítménye e korból Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) *Pax corporisa* (1690). Rendszerezett orvostudományi szakkönyvként közvetlen hatása maradandó volt, és némely helyeken (a moldvai csángók körében) még a 20. században is használták. Közvetett, anyanyelvű művelődési értéke felbecsülhetetlen. A természettudományok művelése vonatkozásában jelentős megvalósításnak számított a *Societas Agriculturae* (Mezőgazdasági Egyesület) létrehozása, mégha csak az 1769–1772. évek között működött is. Ennek keretében fejtette ki (igaz csak latinul) erdélyi munkásságát a kenyérsütésről, a sör- és pálinkafőzésről, a papírgyártásról és bőrcserzésről Frivaldszky János (1730–1784).⁴⁰ Erdély legnagyobb természettudós-botanikusa e században a középpajtai református pap, Benkő József (1740–1814), akinek főműve a *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus* (Erdély avagy Erdély Nagyfejedelemsége) (1778). Leírásában a gyümölcsöket is számbavette: „A különböző fajú termesztett alma- és körtefajták Csik- és Gyergyószék mellett és más tájak mezőin Erdély-szerte majd mindenütt gyakoriak ... igazából azonban Udvarhelyszék, melynek falvai többnyire beültetett gyümölcsösökben, almákban, körtékben, szilvákban, dióban, édes- és savanyú meggyekben, továbbá párisi és hasonló négy vagy öt almafajtákban hasonlóan bővelkednek.”⁴¹ A kormányhatóságok a gyümölcsösök telepítése mel-

³⁹ Benkő S.: *A romániai magyar tudomány helyzete és az Erdélyi Múzeum-Egyesület feladatai*. Budapest, 1993. 1–11.

⁴⁰ Csetri E. – id. Frivaldszky J.: *A köz hasznára – az ég kegyelmével*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédiai Munkaközösség (METEM), Budapest, 2003. 5–160.

⁴¹ Benkő J.: *Transsilvania, sive magnus Transsilvaniae principatus*. Vindobonae, Typis Iosephi nob. de Kurzbök, 1778.

lett különösen az eperfák ültetését szorgalmazták, mely a nagyon pártfogolt selyemhernyó-tenyésztéséhez kellett.

Jelentős kezdeményezés volt a Pete Ferenc szerkesztésében 1796. január 1-én, az akkori önkényuralmi körülményekre jellemzően Bécsben megjelent első magyar nyelvű mezőgazdasági folyóirat, a „*Magyar Újság*, mely Magyar és Erdély Országban a Mezei gazdaságot és szorgalmatosságot erá-nyozza”.⁴²

Nem kétséges, hogy ebben a válságos történelmi időszakban megjelent természettudományos munkák (még ha idegen nyelven is), valamint szerzőik közéleti tevékenysége jelentősen hozzájárultak a (népi és szakszerű) gyümölcsészet haladásához is.

A mezőgazdaság, különösképpen a gyümölcsészet ismeretelméleti, tudományos megalapozása a reformkori felvilágosult értelmiségiek következetes munkálkodásának köszönhető. Az ösztönző gyökerek Széchenyi István (1791–1860) *Hitel* (1830) c. művének eszméiből, az általa kezdeményezett *Országos Magyar Gazdasági Egyesület* megalakulásából (1835), illetőleg a Mikó Imre (1805–1876) alapította *Erdélyi Gazdasági Egyesület* (1844) tevékenységéből sarjadtak ki. „A Hitelnek nagy visszhangja támadt, az akkoriban kibontakozó reformmozgalom programjává vált.”

Az *Erdélyi Gazdasági Egyesület* létesítése nemcsak a reformeszmék, hanem az előző évszázad meggátolt törekvéseinek (*Societas Agriculturae*) letéteményese is. Ezeknek köszönhetően volt oly lendületes. A múlt fájdalma egyik céljában is visszacseng: „... a gyümölcstermesztés- és szőlőmivelés javítása ez újabb időkben sokképpen vált fontossá: szőlőinknek, gyümölcsöseinknek a táborozások által országszerte kipusztítása.”⁴³ Az Egyesület elnöke Erdély Széchenyije, Mikó Imre, titkára „Erdély büszkesége”,⁴⁴ Nagy Ferenc alapító, tagjainak egyike pedig a csemetekert-létesítő Bodor Pál (1773–1828).

A gyümölcsösök felújításának, megalapozásának gyorsabb megvalósítása csak a nagybirtokosoknak és a kivételezett szászoknak kedvezett, „a napi kívánságok közt alig van sürgetőbb, mint a’ honi köznépet – a’ nagy tömeget, a’ munkás dolgozó néposztályt nyomorából ’s tudatlanságából ki-

⁴² Cseke: i. m.

⁴³ Tokaji L.: *Gróf Mikó Imre és a magyar föld* = Erdélyi P. (szerk): *Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félévszázados ünnepére, 1859–1909*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár, 1909–1942. 271–284.

⁴⁴ Bereczki M.: *Gyümölcsészeti vázlatok I–IV*. Nyomtatott Gyulai Istvánnál Aradon és Pesti Lloyd-Társulatnál, Budapest, 1877–1887.

emelni igyekezni. Sürgetőnek mondjuk e' kívánatot, mert utoljára is a' nagy néposztály jólléte, 's mivelődése azon alap, mellytől az ország fölvirágzása 's erői függenek. Kevesek jólléte, 's milliók szegénysége, néhánynak magas vagy középszerű képzettsége, 's ezerek kiáltó tudatlansága arany paszománt czondraposztón, selyemhímzés rongyos ruhán ... Elődeink a' nemes gyümölcsöket méltó becsben láttattak tartani, minek tanúsága az ismeretes kifejezés »nékem is van öt-hat szilvafám« mellyel némellyek birtokosi állapotukat mintegy hetykélkedve szokták kijelenteni ... A nemes gyümölcsök a' közvéleményben úgy állanak, mint csemege 's nyalánság,... A dolog erét eltaláltuk, ha a' nemes gyümölcsfa-szaporítás körüli országos hanyagságnak, 's a' gyümölcs' nem eléggé becsben tartásának okát abban keressük, hogy ezt a' közvéleményben, fontos gazdasági cikknek nem tekintik ... A gyümölcs ... sok szegény, különösen falusi honfitársainknak kenyér mellett a' leves éték' helyét igen jótékonyan pótolná, ha azzal bővülködnék ... A nemes gyümölcsfa szaporítása a legnagyobb jótétemény lenne különösen a' föld népe' szegényebb osztályára nézve".⁴⁵

A szakszerű gyümölcsstermesztés fellendítése nagymértékben Nagy Ferenc (1804–1876) kolozsvári gimnáziumi, majd *kolozsmonostori gazdasági tanintézet*i tanárnak az érdeme. Az ő első országos felméréséből ismeretes, hogy „a maroszséki páris almának országos híre 's becse van... Jó gyümölcs az úgy nevezett mosolygó alma is, szép külsőjű és nagyon leves ... A maroszséki cseresznyék közt igen jó a' hólyagos cseresznye, melly főleg a' Nyárad mentén bőven terem ... Torda vármegyében Abafáján, ... Sárpatakon ... keressétek a' nemes faju gyümölcsöt. Van a tordai szőlőkben két neme az almának, az eperalma és a francia muskotály (Tordán narancsalma), mellyek ott nagy mennyiségben tenyésznek ... Az algyógyi járásban Máda nevű helység sok és jó gyümölcsöt terem, s' lakossai azzal keresik élelmöket. Itt terem a híres mádi alma és cseresznye ... Alsó Fehér megyében ... legnevezetesebb az úgy nevezett gyógyi alma, melly verescsikos, hosszukó ... Doboka vármegyében Árokajla érdemel említést, hol főleg sok pojnyik alma terem ... Közép-Szolnok és Kraszna megyékben mindenfajta gyümölcs bőven terem ... Zilahon ... híres, de rossz sóvári alma is nagy mennyiségben terem ... Legnevezetesebb Szilágyban a' gyümölcs tenyésztésre, mint sok egyebekre nézve is, Zsibó: nemes alma-, körtefákkal az egész uradalom bé van ültetve".⁴⁶

⁴⁵ Nagy F. 1842: i.m.

⁴⁶ Nagy F. 1853: i. m.

A szakszerű gyümölcsstermesztés serkentése és népszerűsítése, nemkülönben a fajtaazonosítás és fajtaminősítés tekintetében igen fontosak voltak a gyümölcskiállítások, a „gyümölcsizlések”, amelyeknek ugyancsak Nagy Ferenc volt a kezdeményezője és megszervezője. Meghatározó jelentőségűnek bizonyult gyümölcsészeti, de társadalmi vonatkozásban is, az 1852. évi decemberi kiállítás, amely némi dicsekvést is kiváltott. „Miután a vidékről kevés kivétellel, szinte semmi sem küldetett be ... egészében véve kolozsvári gyümölcskiállításnak nevezhetjük ...

Ilyen körülmények között képesek voltunk közel 160 darab külön faj alma, és 33 téli körte fajokat kiállítani, tehát a legelső kísérleti alkalommal is csak Kolozsvárról többet állítottunk ki, mint 1850-ben dr. Entz Pestről és vidékéről.”⁴⁷

Összegezés

A reformkorban élénkülő magyar, s ennek keretében az erdélyi gyümölcsészet (népi és szakszerű, tudományosan megalapozott egyaránt) – váltakozó hullámmzással és kölcsönös kiegészítésekkel haladva évszázadok folyamán – csak a kiegyezés után volt képes kiteljesedni és általánosan közérdekű gazdasági ágazattá megszerveződni. Fejlődése az I. világháború kitöréséig tartott. Sőt még a trianoni csapás után is erre alapozódott. Ezt a fél évszázadot tekintik a magyar gyümölcsészet virágkorának.

⁴⁷ Nagy F. 1853: i. m.